

A Ph.D. értekezés tézisei

**Hsp70 chaperone homológ *Synechocystis* PCC6803-ban:
a DnaK2 szerepe a stresszhelyzetek kivédésében és
a tilakoid membránok fizikai állapotának szabályozásában**

Írta: Varvasovszki Viktória

Témavezető: Dr. Vígh László

A Magyar Tudományos Akadémia
Szegedi Biológiai Központja,
Biokémiai Intézet
Szeged, 2003.

Bevezetés és előzmények

Földünk élőlényei szoros kapcsolatban élnek saját élő és élettelen környezetükkel, ahonnan állandó ingerek érik őket, melyek egy része kimeríthetetlen veszélyforrást jelent számukra. A celluláris stresszválasz elemei a legáltalánosabban elterjedt elhárító mechanizmusok közül kerülnek ki. Ilyen rendkívül konzervatív "védőháló" az ún. stresszfehérjék rendszere is, melyek a negatív környezeti hatások (pl. magas hőmérséklet) által provokált károsodásoktól védi az arra érzékeny sejtalkotókat, fehérjéket, sejtmembránokat. További vizsgálatuk során kiderült, hogy nemcsak a különböző stresszek során, de az alapvető életfunkciók ellátása szempontjából is nélkülözhetetlenek a sejtek számára. **A molekuláris chaperone-ok olyan funkciójukban rokon, de szerkezetükben egymástól igen különböző fehérjék, melyek elősegítik a fehérjetartalmú struktúrák nem kovalens össze- és/vagy szétszerelését ATP felhasználásával *in vivo*, oly módon, hogy ők maguk nem részei az így kialakult aktív struktúráknak (Ellis, 1997)** A molekuláris chaperone-ok egyik legintenzívebben tanulmányozott csoportja a Hsp 70 család, melyek tagjai a DnaK (70 kDa) fehérje illetve a DnaJ (40 kDa) és a GrpE (20 kDa) co-chaperone-ok. Jelenlétüket először *Escherichia coli*-ban igazolták (Zylicz, 1984), később azonban más baktériumokban és eukariótákban is megtalálták homológjaikat. A fehérjék mentésében, az aggregációs folyamatok gátlásában kifejtett tevékenységük eszenciális, a *de novo* szintetizálódó proteinek összeszerelésében pedig a többi chaperone-csoporttal együttműködve vesznek részt (Georgopoulos, 1993).

Kísérleti modellszervezetünk, a ***Synechocystis* PCC 6803**, egy Gram-negatív egysejtű fotoszintetizáló cianobaktérium. Jó transzformálhatósága és a nagy homológ rekombinációs gyakoriság miatt inszerciós inaktiválással számos gén funkcióját illetően nyerhetünk *in vivo* adatokat. Vitathatatlan előny, hogy teljes genomját megszekvenálták (Kaneko, 1996) és a Cyanobase nevű adatbázis a számítógépes világhálón keresztül is elérhető.

A *hsp 70* család tagjai közül *Synechocystis*-ben korábban egy *dnaK*-homológ gént izoláltak, melynek transzkripciósi aktivitása szubletális hőstressz hatására fokozódik (Chitnis és Nelson, 1991). A DnaK-homológ fehérjét csoportunk korábban azonosította, sejtbeli szerepéről azonban eddig adatok nem álltak rendelkezésre. A *hsp 70* (*dnaK*) chaperone géneket egyébként más cianobaktériumokban is megtalálták, így például a *Synechocystis* közeli rokonában, a *Synechococcus* PCC7942-ben, ahol e génből több kópiát fedeztek fel (Nimura, 1994). Ezek co-chaperone géneikkel együtt különféle elrendeződésű operonokban lokalizálódnak. Deléciós kísérletek alapján a *dnaK2* és 3, valamint a *dnaJ* is eszenciálisnak bizonyult, a *dnaK1* viszont minden különösebb következmény nélkül eliminálható a

genomból (Oguchi, 1997; Nimura, 2001). A DnaK fehérjéről kimutatták, hogy a DnaK1 és 3 a sejtben konstitutívan fejeződik ki, csupán a DnaK2 mutat magas hőmérsékleten hősokk fehérjétől elvárható megnövekedett (Nimura, 2001). Sejtbeli lokalizációjukról kiderült, hogy a DnaK1 illetve 2 főleg citoszolikus fehérje, a DnaK3 viszont hosszú C-terminális doménjével perifériásan a tilakoid membránhoz kötődik csakúgy, mint a DnaJ protein (Nimura, 1996).

Az irodalomban számos kísérlet igazolja, hogy a növényi életfolyamatok közül a tilakoid membránhoz kötött fotoszintézis, azon belül is a II. fotoszisztéma a legérzékenyebb a szervezetre ható hőstresszre (Berry és Björkman, 1980). Ebből következik, hogy a növények hőstabilitásában elsődleges szerep jut a fotoszintetikus membrán (tilakoid) stabilitásának, melynek fő alkotói - a fehérjéken kívül - a lipidek. A fény begyűjtése és a fotoszintetikus elektrontranszport a tilakoid membránokban zajlik, melyek a fotoszintetizáló szervezetek membránjainak 60-80 %-át teszik ki.

Csoportunk korábban kimutatta, hogy a növekedési hőmérséklet jelentősen befolyásolja a *Synechocystis* PCC6803 sejtek tilakoidjának hőstresszel szembeni ellenállóképességét (Lehel, 1993). Az alacsony illetve magasabb hőmérséklethez adaptált cianobaktérium tenyészetek hőtűrése között 4-5 °C különbség volt az utóbbi javára. Alacsony hőmérsékleten a membrán fluiditása, "folyékony" volta csökken, melyre a sejtek ellentétes irányú adaptív válasza a membrán mikroviszkozitásának csökkentése, hosszú távon döntően a zsírsavláncok telítettségének - a kettős kötések számának - növelésével, míg magas hőmérsékleten a fenti változások ellentétesen zajlanak le. A membránokban hőmérsékletváltozás hatására más folyamatok is lejátszódhatnak, például módosulhat a különböző lipidek mennyiségi aránya (Vígh, 1985), illetve a zsírsavak térbeli eloszlása (Watanabe, 1981), mely lépések mind a membránok alkalmazkodását szolgálják.

A zsírsavak megfelelő mértékű telítettségének szerepét a membránok biológiai funkciójának védelmében a membránlipidek homogén katalitikus hidrogénezésével is bizonyították (Vígh és Joó, 1983). A módszer segítségével *in situ* -a tilakoidok érintetlenül hagyásával - szelektíven telítették a *Synechocystis* külső citoplazmás membránját, minek következtében - az izoterm kísérleti körülmények ellenére - e membrán úgy viselkedett, mintha hideg hőmérsékleti hatás érte volna, mely folyamat a sejtben bizonyos deszaturáz gének aktiválódásához vezetett. A fentieknek teljesen megfelelő történések játszódtak le akkor, amikor a sejtek 36°C-ról 22°C-ra kerültek, vagyis valóban alacsony hőmérsékleti stresszel találkoztak (Vígh, 1993). Ezen ismeretek birtokában bizonyíthatta csoportunk először, hogy a biológiai membránok állapotának akár igen minimális változásai is jelgenerátorként szolgálhatnak és aktiválhatják illetve szabályozhatják a stresszelhárító gének működését. A katalitikus hidrogénezés

alkalmazásával tehát lehetőség nyílt redukálni a telítetlen lipidek mennyiségét, és ezúton a hőmérséklet csökkenése által előidézett membrán rigiditás növekedést utánozni.

Csoportunk további munkája során a fenti gondolatot kiterjesztettük a magas hőmérsékletek irányába is. E feltételezés igazolásához ismét a *Synechocystis* modellszervezetet használtuk. Megfigyeléseink szerint a citoplazmás membrán katalitikus hidrogénezése nem okozott hőshock gén aktiválást, ellenben a sejtek tilakoidjait is elérni képes fluidizálószer (benzilalkohol) -kezelés elindítja a transzkripciós szintű hőshockválaszt (Horváth, 1998). Hipotézisünk meggyőző alátámasztása volt, amikor a bimoclomol elnevezésű molekuláról – melyről korábban kimutattuk, hogy hőshock gének aktiválására képes emlős sejtekben – kiderült, hogy nem okoz fehérjednaturációt, vagyis az a megállapítás, miszerint a denaturálódott fehérjék keletkezése az elsődleges magas hőmérsékleti stressz szignál, nem állja meg a helyét (Vígh, 1997). A legújabb kutatások során a bimoclomol molekuláról az is bebizonyosodott, hogy néhány negatív töltést hordozó lipiddel igen szelektív kölcsönhatást alakít ki és ezeket – akár a hőstressz – fluidizálni képes (Török, 2003).

A fenti összefüggések ismeretében tehát egyre több bizonyíték kerül felszínre munkacsoportunk azon alapvető hipotézisére nézve, miszerint **a sejteket érő hőmérsékleti stressz elsődleges érzékelője – és egyben az adekvát védelmi reakció kiindulópontja is – a biológiai membrán.**

Feltételezéseink szerint a rövid ideig szubletális hőstressznek kitett sejtekben a protein/lipid arány növekedése a hőshock fehérjéknek köszönhető. Kutatásaink során megfigyeltük, hogy *Synechocystis* PCC6803-ban hőkezelés hatására négy mólsúlytartományba eső fehérje (Hsp70, Hsp60, Hsp17, Hsp14) indukálódik (Lehel, 1992). Immunológiai módszerekkel, illetve N-terminális szekvenálással meghatároztuk, hogy a Hsp70 a DnaK, a két Hsp60 és a Hsp14 a chaperoninok családjába tartozik, a Hsp17 pedig a kis mólsúlyú növényi hőshock proteinek cianobakteriális megfelelője. Az utóbbi években azt is bizonyítottuk, hogy a GroEL chaperonin (Kovács, 1994, Török, 1997) és a Hsp17 is tilakoid-kötötté válik a hőstressz kezelés során (Horváth, 1998, Török, 2001, Tsvetkova, 2002). Kísérleteink során kimutattuk, hogy míg az *E. coli* GroEL és GroES fehérjék *in vitro* körülmények között lipid vezikulákhoz kötődve megtartották chaperone-aktivitásukat, a *Synechocystis*-ből izolált Hsp17 (az *E. coli* DnaK/DnaJ/GrpE és GroESL rendszerek társaságában) *Synechocystis*-lipidek jelenlétében gyakorlatilag elveszíti azt. Megfigyeltük ellenben, hogy a mind a GroESL, mind a Hsp17 hőshock fehérje képes különböző membrán lipideket erőteljesen rigidizálni. A tilakoid megnövekedett hőstabilitása, valamint az ezzel szoros korrelációt mutató Hsp-membránkötés alapján arra következtettünk, hogy e fehérjék aktív részt vállalhatnak a membrán védelmében (Vígh, 1998; Vígh és Maresca, 2002).

A hősokk válasz egyik kiváltó oka köztudottan a denaturálódott, részben vagy teljesen működésképtelen fehérjék citoplazmában való felhalmozódása. Néhány évvel ezelőtt közvetlen bizonyítékok kerültek napvilágra azzal kapcsolatban, hogy a hőhatások következtében megváltozott membránszerkezet hősokk gének transzkripcióját idézte elő (Carratù, 1996, Vígh, 1998). Ezek a megfigyelések a korábban tárgyalt eredményekkel együtt mind a biológiai membránok kettős szerepére utalnak, vagyis egyrészt a sejt "hőmérőjeként" működve, meghatározó szerepet töltenek be a celluláris hőmérséklet-érzékelésben, másrészt - saját fizikai állapotuk modulálásán, illetve hősokk gének indukálásán keresztül – a károsító hatások kivédésének megindításában is részt vállalnak.

Célkitűzések

Modellszervezetünkben korábban azonosítottuk és hőstressz esetén a membrán védelmében betöltött szerepére nézve részletesen tanulmányoztuk a Hsp60 (chaperonin) osztály tagjait (GroEL, Cpn60, GroES). Abból az általánosan elfogadott nézetből kiindulva, miszerint a stresszfehérjék rendkívül szerteágazó és sokszínű világában az egyes chaperone-családok sejtbeli szerepe egymással szorosan összefügg, a **jelen disszertáció témájaként a chaperone-ok másik legelterjedtebb csoportjának, a Hsp70 család tagjainak hasonló irányú vizsgálatát választottuk.**

E dolgozatban bemutatott kísérleteink során a fenti előzmények kézenfekvő folytatásaként a következő kérdésekre kerestük a választ:

1. A *Synechocystis* PCC6803 genomialis térképén található *hsp70*-, *hsp40*- és *hsp20*-homológ ORF-ek transzkripció szinten kifejeződnek-e, és ha igen, akkor a róluk készülő mRNS-ek szintézise milyen mértékben hőindukálható?
2. A hőmérséklet emelésével növekvő transzkripció aktivitást mutató gének fehérje-termékei a sejt mely részein lokalizálódnak, esetleg kötődnek-e a membránokhoz?
3. Előállíthatóak-e életképes *hsp70*-deficiens mutánsok, és ha igen, ezen gének teljes vagy csupán részleges inaktivációja lehetséges?
4. Hatást gyakorol-e egy *hsp70*-homológ gén (akár részleges) inaktivációja a *Synechocystis*-ben megtalálható más családba tartozó chaperone-ok transzkripció, illetve transzlációs szinten való kifejeződésére?
5. A *hsp70*-mutáns sejt vonal stressztűrő képessége csökken-e a vad típusú *Synechocystis*-sejtékéhez képest: milyen fiziológiás változásokat okoznak a különböző típusú stresszek (magas és alacsony hőmérséklet, nagy intenzitású fény, UV-B sugárzás) és

ezek kombinációi a membránokhoz kötött fotoszintetikus folyamatok tükrében?

6. Befolyásolja-e a *Synechocystis*-sejtben jelenlevő Hsp70 fehérjék mennyisége a membránok fizikai állapotát illetve összetételét?

Anyagok és módszerek

A *Synechocystis* PCC6803 tenyésztése

A *Synechocystis* PCC6803 (Pasteur Culture Collection, Ripka és mtsai, 1979) sejteket 1% agart tartalmazó BG-11 (Currier és mtsai, 1997) lemezeken tartottuk fenn 30°C-on, folyamatos megvilágítás mellett. Az agarról először egy előkultúrát neveltünk (50 ml BG-11 tápoldatban), majd ezt felhasználva indítottunk 700 ml tenyészetet szintén BG-11-ben, amit a kísérletekhez használtunk. A sejteket $70 \mu\text{E m}^{-2} \text{s}^{-1}$ intenzitású folyamatos fényben, 1% CO₂-tartalmazó steril levegővel buborékolattuk 22, 30 vagy 36 °C-on. A növekedést a 800 nm-en mért abszorpció változásával követtük. A kísérletekhez exponenciális fázisban lévő kultúrákat (OD₈₀₀=1,5-1,8) használtunk.

Totál RNS tisztítása *Synechocystis*-ből

Az RNS tisztításánál Mohamed és Jansson (1989) módszere szerint jártunk el. A különböző kezelések után 30 ml sejtszuszpenziót átöntöttünk ugyanolyan térfogatú, jéghideg 5% fenolt és 95% etanolt tartalmazó centrifugacsövekbe. Alapos elegyítés és ülepités után a csapadékot felszuszpendáltuk a felülúszó néhány ml-nyi maradékában. A mintát Eppendorf csövekbe tettük, lecentrifugáltuk majd a pelletet kétszer cseppfolyós nitrogénben lefagyasztottuk és jégen felengedtük. 250 μl reszuszpenziós pufferben és 37,5 μl 500mM dinátrium-EDTA oldatban vettük fel az üledéket, majd jégen inkubáltuk 5 percig. Ezután 375 μl lízis puffert adtunk hozzá, 65°C-on tartottuk 3 percig és 700 μl 65°C-os, vízzel telített savas fenollal egészítettük ki, majd újabb 3 percre 65°C-ra helyeztük, végül ülepitettük. A minta fent leírt fenolos extrakcióját megismételtük és az így nyert vizes fázist 700 μl kloroformmal kezeltük, majd a fázisokat a fenti körülmények között végzett centrifugálással választottuk szét. Az RNS-t a vizes frakcióból 0,2 térfogat 10M lítium-klorid és 2,5 térfogat etanol segítségével egy éjszaka alatt csaptuk ki. Másnap centrifugálás és szárítás után a totál RNS-t 40 μl , dietil-pirokarbonáttal kezelt vízben szuszpendáltuk fel. Az RNS koncentrációját és tisztaságát fotométerrel (A₂₆₀, ill. A₂₆₀/A₂₈₀) határoztuk meg (Ausubel és mtsai, 1987).

Reverz transzkripció PCR analízis

A kísérleteket a GIBCO BRL "SuperScript Preamplification System for First Strand cDNA Synthesis" kitjének segítségével, a random hexamer módszer szerint végeztük, a gyártó utasításait pontosan követve. Templátként 3 μg totál RNS-t használtunk és a különböző génekről készült cDNS-ek vizsgálatához speciális amplifikációs primereket alkalmaztunk.

A PCR reakció körülményei a következők voltak: 94°C, 3 perc, majd 35 ciklusban: 94°C, 0,5 perc, 69°C, 1 perc, 72°C, 1 perc, végül 72°C, 3 perc. A reakcióból 20 μl -t választottunk el 0,6%-os agaróz gélen.

Transzkripció startpont meghatározása

A fentiek szerint izolált totál RNS-t használva templátként, a reakciót a *dnaK2* mRNS-sel komplementer primerrel végeztük. A szintetikus oligonukleotidot T₄ polinukleotid-kinázzal (USB) radioaktívan jelöltük a gyártó cég javaslatát követve. Ezután 5 pmol jelölt primert adtunk 25 µg RNS-hez, majd 95°C-on két perces denaturálást követően 20 percig szobahőn hibridizáltuk az oligonukleotidokat a templáthoz ("annealing"). Az extenziós reakciót 42°C-on hajtottuk végre 15 µl végtérfogatban 50mM Tris-HCl pH 8,2; 8mM MgCl₂; 50mM NaCl; 5mM DTT; 1mM dNTP; 20U RNasin (Promega) tartalmú pufferben, 12U AMV reverz transzkriptázzal (USB). A reakciót 30 perc elteltével leállítottuk, majd standard szekvenáló géltre vittük. A startpont helyének megállapítása érdekében a fenti primerrel megszekvenáltuk a gén megfelelő szakaszát, Glatz és mtsai (1996) szerint.

Northern hibridizáció, denzitometria

A DNS próbákat Multiprime DNA labeling kit (Amersham) felhasználásával α-³²P-dCTP-vel (Izotóp Kft) radioaktívan jelöltük. A Northern-hibridizációt minden esetben Hybridization Incubator készülékben, 65°C-on végeztük. Az autoradiográfia -80 °C-on történt, "intensifying screen" segítségével. A Northern-blot eredményének kiértékelése denzitometriás módszerrel készült.

Mutagén vektor előállítása

A *dnaK2* mutáns konstrukció készítésénél minden esetben a szokásos molekuláris biológiai protokollokat követtük (Ausubel és mtsai, 1987) és az így kapott mutáns plazmidokat restriktív emésztésekkel ellenőriztük. A *Synechocystis*-t a *dnaK2* gén orientációjával megegyező irányban kanamicin kazettát tartalmazó mutagén vektorral transzformáltuk. A mutáns konstrukció genomba való beépülését genomiális Southern analízis segítségével követtük nyomon.

Tilakoid membrán izolálása

Az izolálásokat minden esetben a mintákat jégen tartva végeztük. 100 ml *Synechocystis* tenyészetből 10 percig tartó 5000xg centrifugálással kiülepítettük a sejteket, majd felszuszpendáltuk 3 ml TES-NaOH pufferben, ami 1-1 mM proteáz gátlót (PMSF, benzamidin, ε-amino-kapronsav) tartalmazott. A mintát a továbbiakban sötétben és jégen tartottuk. A sejteket, a szuszpenzióval azonos térfogatú 0.1 mm átmérőjű üvegyönggyel együtt 3x3 percig kémcsőben vortexelve, s közben 3-3 perc hűtési időt biztosítva tártuk fel. Az üvegyöngyöket hagytuk leülepedni, majd 2x3 ml pufferrel mostuk, s az egyesített szuszpenzióból a sejtörmelékét és a fel nem tárt sejteket 5000xg, 10 perces centrifugálással eltávolítottuk. A felülúszóból kiülepítettük a tilakoid membránban gazdag frakciót, amit legalább egyszer mostunk, hogy a lazán kötődő fehérjéket eltávolítsuk. Ezt követően a tilakoid pelletet izoláló pufferben felszuszpendáltuk és Chl a koncentrációját megmértük (Horváth és mtsai, 1998).

Western-analízis

Exponenciális fázisban lévő *Synechocystis*-kultúrákat (OD₈₀₀=1,5-1,8) fehér fényvel (70 µE m⁻² s⁻²) történő megvilágítás mellett 3 órán át inkubáltunk a megjelölt hőmérsékleteken. A sejteket ezután centrifugálással ülepítettük és SDS mintapufferben szuszpendáltuk fel. Az azonos fehérje-mennyiségeket 8-15%-os SDS-PAGE-gélen választottuk el (Laemmli, 1970), PVDF membránra blottoltuk és a következő fehérjék ellen termeltetett antiszérumokkal reagáltattuk: *E. coli* DnaK (SPA-880, Stressgene), *Synechococcus* DnaK3 (H.

Yoshikawa ajándéka), *Synechocystis* Hsp17 (E. Vierling ajándéka) és a laboratóriumunkban készített *Synechocystis* GroEL. Második ellenanyagként peroxidáz-konjugált anti-mouse (DnaK, DnaK3) illetve anti-rabbit IgG-t (Sigma) használtunk, az immunodetektálás ECL-metódus szerint történt.

Kétdimenziós fehérje gél-elektroforézis

Az izoelektoromos fókuszálást O'Farrell (1975) módszere alapján végeztük. A rúd-géleket ezután vertikális SDS-poliakrilamid gélek tetejére helyeztük, majd megfuttattuk Laemli (1970) szerint.

A fotoszintetikus oxigénfejlődés mérése

A fotoszintetikus oxigénfejlődést Clark-típusú oxigén elektróddal határoztuk meg. A mérést külsőleg adott elektron donor vagy akceptor nélkül, fehér fényel történő megvilágítás mellett végeztük. Mérés előtt a sejteket 1 percig sötétben inkubáltuk, majd a fotoszintetikus aktivitás változását 3 percen át, fényben regisztráltuk (Lehel és mtsai, 1993).

Fotoinhibíciós vizsgálatok

A különböző hőmérsékleteken növesztett *Synechocystis*-sejteket 10 perces 7000 rpm-en történő centrifugálással gyűjtöttük össze, majd az egyes minták klorofil-koncentrációit 6.5 µg klorofil/ml-re állítottuk be és az így elkészített sejtszuszpenziókból 100-100 ml-t 1 cm rétegvastagságban mintatartókba helyeztünk. A fotoinhibíciós kezelések során az állandó 1200 µE m⁻² s⁻² fényintenzitást 6 db halogén spotlámpa segítségével értük el, majd a kultúrák 1 órát töltöttek normál intenzitású fényen (120 µE m⁻² s⁻²). Az egyes méréseknél szükséges állandó hőmérsékletet vízfürdők segítségével biztosítottuk. A kísérlet menete során a 30 percenként vett 2 ml térfogatú minták fotoszintetikus oxigén-fejlődését 2,5 (dimetil) p-benzokinon elektronakceptor jelenlétében, oxigén-elektroddal vizsgáltuk. A felvett értékeket a kezelési idő függvényében ábrázoltuk.

UV-B tolerancia mérése

Az UV-B besugárzáshoz 330 ml *Synechocystis* sejt szuszpenziót (30 µg klorofil/ml) 15 mm mélységű, vízszintesen elhelyezett üveg mintatartóban, 30°C-on, állandóan kevertetve tartottunk. Közvetlenül az UV-B kezelés előtt, az azonos kiindulási körülmények biztosítása érdekében, a mintákat a tenyésztési körülményeknek megfelelő intenzitású fehér fényel világítottuk meg 1 órán keresztül. A 30°C-on növesztett kultúrákat 22°C-ra helyezve 312 nm maximális hullámhosszú, 60 µE m⁻² s⁻² intenzitású UV-B sugárzással 90 percig kezeltük, majd a mintákat ismét a normál tenyésztési körülményeknek megfelelő fehér fényre helyeztük vissza. A sejtek fotoszintetikus aktivitásának alakulását -állandó keverés mellett- Hansatech DW2 oxigén-elektroddal követtük nyomon.

Zsírsvanalízis

A gázkromatográfiás vizsgálatokhoz a zsírsavak metilésztereit használtuk. A bepárolt összes lipidre ill. az előzőleg elválasztott és ampullákba kapart komplex lipid foltokra mintánként 3 ml 5% cc. sósavat tartalmazó metanolt öntöttünk, széndioxiddal lefúvattuk és leforrasztottuk. 2 órás 80°C-on történő inkubáció után az ampullákat feltörtük, tartalmukat kémcsövekbe vittük. 6ml víz és 3 ml petroléter hozzáadása és rázás után megvártuk a fázisok szétválását. A petroléteres fázist nitrogénnel szárazra pároltuk, majd benzolban vettük fel. A metilészter törzsoldatból 1-2 µl-t gázkromatografáltunk. Az oszlop és a láng-ionizációs detektor hőmérséklete 180°C ill. 260°C volt. Az egyes kromatográfiás csúcsok azonosítását sztenderdekkel ill. a retenciós idők alapján végeztük.

Mennyiségi meghatározásukhoz 17:0 belső sztenderdet használtunk, a csúcsok alatti területek mérését elektronikus integrátor segítségével végeztük.

Lipid extrakció és elválasztás

A lipideket Bligh és Dyer (1959) által leírt módon kloroform és metanol 1:2 arányú elegyével nyertük ki a sejtekből. A lipidek analízisét és lipidosztályokra történő elválasztását a Sato és Murata (1988) által közölt eljárás alapján végeztük. A szilikagél vékonyrétegen való azonosítás során a futtató közeg kloroform, metanol és 28%-os ammónium-hidroxid (65:35:5) elegye volt.

Az egyes lipidek mennyiségi meghatározása két lépésben történt. A vékonyrétegen történő szétválasztás után a foltokat ANS-sel előhívtuk, 17:0 belső sztenderdet cseppentettünk rájuk, majd ampullákba kapartuk, metileztük és a zsírsavakat gázkromatografáltuk. A komplex lipidek mennyiségét átlagos móltömegük alapján számoltuk ki.

Fluiditás mérés fluoreszcencia anizotrópiával

A tilakoid membrán fluiditását DPH (1,6-difenil 1,3,5-hexatrién) fluoreszcencia anizotrópiájának mérésével határoztuk meg (Barber és mtsai, 1984). A jelölés során 3 ml 3 μ g klorofill-a-t tartalmazó tilakoid szuszpenzióhoz (tilakoid izoláló médiumban) 3 μ l DPH törzsoldatot (0.2 mM, tetrahidrofuránban) adtunk. Ezután a szuszpenziót 40 percig sötétben, szobahőmérsékleten inkubáltuk. A fluoreszcencia anizotrópia mérését fluoreszcens spektrométerrel végeztük. A minta hőmérsékletét számítógép vezérelte átfolyós termosztáttal szabályoztuk, és a küvettában platina elektróddal mértük, a fűtési sebességet 0.5°C/percen tartva. A mérések során a gerjesztő fény hullámhossza 360 nm, a résszélesség 10nm volt. Az emittált fény intenzitását 460 nm-en detektáltuk ugyancsak 10 nm résszélesség mellett. A gerjesztő fényt Glan Thompson prizma segítségével polarizáltuk, és a fluoreszcencia gerjesztő fény polarizációjának irányára merőleges ill. párhuzamos összetevőjét polarizációs szűrők alkalmazásával egyidejűleg mértük. A mért fluoreszcencia intenzitást a jelöletlen minta hátterével korrigáltuk. Az anizotrópiát Barber és mtsai (1984) alapján számoltuk. A tilakoidból izolált lipidekből liposzómákat készítettünk. 250 μ g lipidet 100 μ l kloroformban vettünk fel, 2 μ l DPH törzsoldatot (0.2mM, tetrahidrofuránban) adtunk hozzá, majd nitrogén alatt 10 ml-es szonikáló cső aljára pároltuk. A száraz lipid filmre 5 ml tilakoid izoláló médiumot mértünk. Ezt a lipid szuszpenziót jégen 3x20 másodpercig szonikáltuk. A kapott liposzóma szuszpenzió fluoreszcencia anizotrópiáját a hőmérséklet függvényében a fent leírt módon mértük.

Eredmények összefoglalása

Vizsgálataink során az alábbi eredményekről számolhattunk be:

1. Megállapítottuk, hogy a *Synechocystis*-genomban **a három *hsp70*-homológ közül csak egyetlen, a *dnaK2* mutat hőindukálható expressziót**, a másik két gén (*dnaK1* és 3) pedig transzkripcionálisan nem aktív, ún pszeudogén, mivel mRNS-termékeik –jelen körülmények között- Northern-analízissel RT-PCR-technikával és primer-extenziós kísérletekkel sem mutathatók ki. A fentiekkel szemben **a co-chaperone-ok** (4db *dnaJ* és 1 db *grpE*)

transzkripciója konstitutívnek bizonyult, s magasabb hőmérsékleten sem tért el a normál körülmények között megfigyelhető szinttől.

2. Western-blot analízis segítségével kimutattuk, hogy normál hőmérsékleten a **DnaK2 fehérje a citoplazmában és a tilakoid membrán frakcióban egyaránt megtalálható,** hősokk hatására pedig jelentős többlet képződik belőle, melynek egy része membránkötötté válik.
3. Helyspecifikus inszerciós mutagenézis segítségével **részlegesen dnaK2-deficiens, ún. merodiploid sejtvonalat állítottunk elő.** A mutáns konstrukció beépülése a drasztikus szelekciós körülmények ellenére sem volt teljes, a **dnaK2 gén** fiziológias körülmények között is **esszenciálisnak bizonyult.**
4. A különböző sejtvonalak fotoszintetikus oxigén-fejlődését nyomonkövetve megállapítottuk, hogy **a részlegesen DnaK2-hiányos Synechocystis sejtek** normál körülmények között a vad típushoz viszonyítva **kevésbé termotoleráns fenotípust mutatnak,** magas hőmérsékleti **előkezelés után viszont jobb hőadaptációs tulajdonságokkal rendelkeznek,** bár túlélési idejük még ezzel együtt sem éri el a genetikailag nem módosított sejtékét.
5. A különböző növekedési hőmérsékletekhez adaptált vad, illetve **dnaK2-mutáns** tenyészetek **fénytürésének** tanulmányozása a következő eredményeket hozta:
  - a **30°C-on nevelt sejteknél** a fénykezelés önmagában nem okozott számottevő változást egyik kultúra fotoszintetikus aktivitásában sem. E paraméter értéke ugyanezen törzseket 22°C-ra helyezve viszont mindkét törzs esetében csökkenést mutat.
  - a **36°C-hoz adaptált kultúrák** vizsgálatakor már a csak fénykezelt kontrol mintáknál is fotoinhibíciós hatást figyelhettünk meg.
  - a **22°C-on tenyésztett sejtek** a saját növekedési hőmérsékletükön sokkal kevésbé viselték el a fénykezelést, mint a számukra tulajdonképpen már hőstresszt jelentő 30°C-on, sőt ismét fiziológias fényviszonyok közé kerülve is csak csökkent szintű oxigén-fejlesztésre voltak képesek.
6. Az **UV-B tolerancia vizsgálatok** alapján kimutattuk, hogy a **dnaK2-mutáns sejtvonala** oxigén-kibocsátó képessége az eredeti érték 40%-ára esett vissza és fotoszintézisének intenzitása még az UV-B sugárzás megszüntetése után is fokozatos csökkenést mutatott, ami végül a sejtek pusztulását eredményezte. A vad típusú törzs ezzel szemben a kísérlet végére csaknem teljes mértékben visszanyerte fotoszintetikus aktivitását.

7. A *Synechocystis* sejt **membránjaiban lezajló fizikai változásokat** a fluoreszcencia-anizotrópia módszerével **tanulmányozva kimutattuk, hogy** a magas hőmérsékleten előkezelt tilakoidok anizotrópia-értéke adott mérési hőfokon a nekik megfelelő kontrol mintakénál mindig magasabban alakul, mely hatás a membránok termoadaptációjából adódik. **A *dnaK2*-mutánsból származó tilakoidok a vad típusnál mindkét esetben egyértelműen rigidebbek.**
8. **A membrán zsírsav-összetételének analízisekor a mutáns sejtek tilakoid lipidjeiben az olajsav (18:1) mennyiségének** –a linolsav és a γ -linolénsav rovására történő- szignifikáns **növekedését regisztráltuk** a vad típushoz képest.

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy a *dnaK2*-mutáns törzsben a fotoszintézis folyamata a vad típusnál jóval érzékenyebb a magas hőmérsékletre, de ugyanakkor ez a sejt vonal is képes szerzett termotolerancia kialakítására. Ebből következik, hogy a stressz elleni hatékony védekezéshez elengedhetetlen a különböző stresszfehérjék bizonyos szintjének és egymáshoz viszonyított jól meghatározott arányának jelenléte a sejtben, ám a hőmérsékleti adaptációs folyamatokat a *dnaK2* gén részleges eltávolítása kevésbé érinti. Egyéb tényezők, mint a membránok fizikai állapotának illetve összetételének finoman szabályozott változásai, magyarázattal szolgálhatnak arra nézve, hogy a parciális *dnaK2*-mutáns hőadaptációt követő termotoleranciát kialakító képessége nagyrészt érintetlen maradt.

A dolgozatban ismertetett eredmények alapján **elsőként bizonyítottuk, hogy egy alapvető hősokk proteinre, a DnaK-re nézve mutáns szervezet egyben membrán-mutáns is**, mely létezéséhez fiziológias folyamatainak minden szintjén tökéletesen modulált összhang fenntartása szükséges.

Publikációs lista

Glatz, A., Horváth, I., **Varvasovszki, V.**, Kovács, E., Török, Zs., and Vígh, L. (1996) Stress-induced activation of chaperone genes implies the operation of a novel transcriptional regulatory mechanism in the cyanobacterium, *Synechocystis* PCC6803.

In: Genes and their products for tolerance to physical stresses in plants. (Leone, A., Grillo, S. Eds.), Springer-Verlag, Heidelberg, pp. 21-29.

Glatz, A., Horváth, I., **Varvasovszki, V.**, Kovács, E., Török, Zs. and Vígh, L. (1997) Chaperonin genes of the *Synechocystis* PCC 6803 are differentially regulated under light-dark transition during heat stress. *Biochem. Biophys. Res. Commun.* **239**, 291-297.

Horváth, I., Glatz, A., **Varvasovszki, V.**, Török, Zs., Páli, T., Balogh, G., Kovács, E., Nádasy, L., Benkő, S., Joó, F. and Vígh, L. (1998) Membrane physical state controls the signaling mechanism of the heat shock response in *Synechocystis* PCC 6803: identification of *hsp17* as a novel "fluidity gene".

Proc. Natl. Acad. Sci. USA **95**, 3513-3518.

Török, Zs., Goloubinoff, P., Horváth, I., Tsvetkova, N. M., Glatz, A., Balogh, G., **Varvasovszki, V.**, Los, D.A., Vierling, E., Crowe, J. H. and Vígh, L. (2001) *Synechocystis* HSP17 is an amphitropic protein that stabilizes heat-stressed membranes and binds denatured proteins for subsequent chaperone-mediated refolding.

Proc. Natl. Acad. Sci. USA **98**, 3098-3103.

Kovács, E., van der Vies, S. M., Glatz, A., Török, Zs., **Varvasovszki, V.**, Horváth, I. and Vigh, L (2001) The chaperonins of *Synechocystis* PCC 6803 differ in heat inducibility and chaperone activity. *Biochem. Biophys. Res. Commun.* **289**, 908-915.

Varvasovszki, V., Glatz, A., Shigapova, N., Jósvey, K., Vigh, L., Horváth, I. (2003) Only one *dnaK* homolog, *dnaK2*, is active transcriptionally and is essential in *Synechocystis*. *Biochem. Biophys. Res. Commun.* **305**, 641-648.